

A biliárd történelme

A játék nevének eredete nem egyértelműen tisztázott. Az egyik magyarázat szerint a biliárd francia eredetű szó, a „bille”-ből származik, golyót, labdát jelent. Más megközelítésből egy angol zálogház-tulajdonosról kapta a nevét, Bill Kew-ről, aki előszeretettel ütögetett golyókat az irodájában egy fából készült úgynevezett yard-dal (angol mérőeszközzel). Ebből keletkezhetett az angol szóösszetétel: Bill’s Yard, vagyis magyaros kiejtéssel: biliárd.¹

Kialakulásához ugyancsak többféle legenda fűződik, de az bizonyos, hogy egy olyan középkori szabadtéri, golyókkal folytatott játékból fejlődött ki, amelynek során egy kis fűves pályán a földre függőlegesen elhelyezett karikába kellett valamilyen ütőszerszámmal bemozgatni a golyókat. Egyes források szerint ez volt az a játék, amelyet a XVIII. századi Angliában „ball jard” néven ismertek.²

1. kép. „Ball yard”, a biliárd őse³

Más elképzelések szerint viszont az a tekejáték volt a billiárd elődje, amelyet a harmincéves háború idején a nemesség szórakozás céljából űzött. Ennek értelmében egy ágyúgolyóval a nyakukig földbe ásott foglyok fejét kellett eltalálni. Idővel a tél hidege és az időjárás szeszélyei sem akadályozhatták meg, hogy az emberek hódolhassanak az egyre népszerűbbé váló játéknak.⁴ Így a XV. században kitalálták a beltéri változatát, amelyhez már fűre emlékeztető zöld posztóval borított asztalt is használtak. Bár a játéktér kisebb lett, az alapötlet megmaradt, természetesen az új viszonyokhoz alkalmazkodva, pl.: léceket szögelték az asztal szélére először még csak azért, hogy ne gurulhassanak le a golyók, majd rájöttek arra, hogy azok visszapattannak az asztal oldaláról, és ettől kezdve elkezdték céltudatosan célozni ezeket a lécfalakat. Ebből fejlődött ki a mandiner, a mai biliárdasztal ruganyos kerete. Mindezzel egy

¹http://www.kvizkaszino.hu/rovatok/cikkek/szines_golyok_buvoleteben_a_biliard_tortenete_8211_biliard_kviz.html

² Officina egyetemes Lexikon. Főszerk.: Markó László. Budapest. Officina Nova. 1994.

³ A kép forrása: <http://www.tradgames.org.uk/games/Billiard-Family.htm>

⁴ <http://tajfunbiliard.hu/?page=7>

időben a játék nehezebbé és érdekesebbé tétele érdekében az asztalra különböző akadályokat, például kapukat, tekebábut tettek⁵

2. kép Az első beltéri biliárdasztalok egyike⁶

Az asztalon játszott biliárd legkorábbi bizonyítéka 1470-ből származik, XIV. Lajos francia király egy Henri de Vigne nevű asztalossal készíttetett biliárdasztalt, amelyről a következő leírás maradt fent: „biliárd golyók és biliárd asztal az öröm és a szórakozás céljára”.

Az uralkodó által is kedvelt és előszeretettel űzött játék egyre népszerűbb lett mind Franciaországban, mind pedig Angliában.⁷

Az akkoriban legkedveltebb változatot két ember játszotta. Az asztal egyik végén egy kapu, a másik végén pedig egy fabábú helyezkedett el, amelyek között úgy kellett mozgatni a golyókat, hogy azok ne boruljanak fel. A játékot nehezítette az asztalon található 6 lyuk is, amelyek egyrészt elkerülendő akadályokként szolgáltak, másrészt pedig célként, amelyekbe az ellenfél golyóját kellett egy vastag fa pálcával irányítani. A feladat különösen nehéz volt, mert se az asztal felszíne nem volt kellőképpen sima, se a golyók nem voltak elég szabályosak, sőt még az irányításuk sem ment túl könnyen, hiszen az akkori dákó még nem nyerte el a mai formáját, leginkább egy golfütőre hasonlított, aminek az egyik vége – amelyikkel a golyókat terelték – kiszélesedett és visszahajlott.⁸

A játéki élvezhetősége és megkönnyítése érdekében tehát hamarosan újításokra volt szükség: az 1600-as évek körül az eredetileg fából készült golyókat, elefántsontra cserélték. A vastag fejű, jogarnak is nevezett fa pálcát pedig megfordították, ugyanis a vékonyabb, elkeskenyedő részével könnyebb volt a golyók terelése. A jogar másik végét „farok“-nak hívták, ebből alakult ki a „cue“ szó, ami dákót jelent. Az egyenes dákó az 1800-as évek végére már általánosan elterjedtté vált, bár nagyon

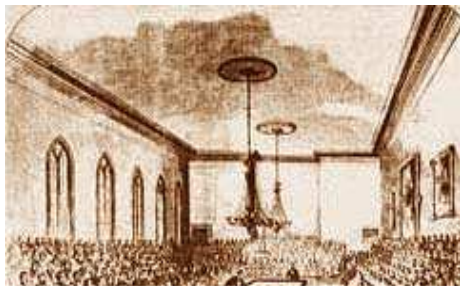
⁵ <http://www.biliardcentrum.hu/tortenelem.html>

⁶ A kép forrása: <http://www.biliardcentrum.hu/tortenelem.html>

⁷ <http://tajfunbiliard.hu/?page=7>

⁸ <http://www.bowlingbar.hu/?mod=sdoc&id=53>

hosszú ideig még kizárólag csak a férfiak használhatták, a nők a vászon gyakori felszakítása miatt kénytelenek voltak megmaradni a jogárnál.⁹ Szintén az 1800-as évektől volt jellemző a pala, mint játszófelület használata, valamint a gumiperem, mint mandíner alkalmazása, bár ez még viszonylag kezdetlegesnek számított, hiszen a hidegben nem volt elég ruganyos. A dákö és a golyó közti súrlódás fokozása érdekében megjelent a kréta. Az első biliárdasztalt gyártó vállalatot John Thursten alapította, 1799-ben, mai formája pedig 1850-re alakult ki.¹⁰ Az 1770-es évek környékén olyan újfajta biliárd játékok is megjelentek, amelyekben már nem használták a bábukat az asztalon. Ezekből alakult ki a mai snooker is, mely eljutott a Brit gyarmatokra, sőt még Amerikába is. Bár a kultúrák keveredésének köszönhetően a biliárd-játékokból egy és ugyanazon időben is sokfélét játszottak.

4. kép. Biliárd bajnokság¹³

A játék népszerűségét nem csak a sokféle forma és szabály jelzi, hanem az is, hogy 1888-ban megrendezték az első biliárd bajnokságot.¹¹ Itt már a játékos által eltett golyók száma számított, nem pedig a pontérték. Aki az utolsó golyót lyukba küldte, az kezdhette a következő játszmat. Ezeket a bajnokságokat a XIX. században azokon a „pool room” elnevezésű helyeken tartották, ahol a ló versenyekre volt szokás fogadni, a tétet

közösen megtenni. Feltételezhetően innen származik a játék „pool” elnevezése, amelynek a jelentése is erre a helyre utal: összead, összedob.¹²

2. 1. Magyarországi térhódítása

Magyarországon az egyik első biliárddal kapcsolatosan fennmaradt írásbeli forrás egy rendelet 1788-ból, amelynek értelmében a vecsernye idejére megtiltották a „csattogó” biliárdjátékot.¹⁴ Ekkorra tehát már Magyarországon is elterjedt a játék.

Különös állomása volt a magyar biliárdtörténetnek az első „biliárdháború”,¹⁵ amely az 1700-as évek végétől az 1800-as évek második feléig tartott. Ennek során a pesti kávéosok (kávéház tulajdonosok) kivívták a Helytartótanáctól a biliárdasztal állítás kizárólagos jogát. Ez az ún.

⁹ <http://www.wellnesspatince.sk/hu/biliard>

¹⁰ <http://tajfunbiliard.hu/?page=7>

¹¹ Sebestyén Árpád: Biliárdkönyv. Sirály Kiadó. Budapest. 2005.

¹² <http://www.biliardcentrum.hu/tortenelem.html>

¹³ A kép forrása: <http://www.biliardcentrum.hu/tortenelem.html>

¹⁴ <http://tajfunbiliard.hu/?page=7>

¹⁵ http://www.riport.ro/mod.php?mod=userpage&page_id=130

kávés privilégium megmutatkozott a cégéren és a megnevezésen is. Azon helyek, ahol nem volt biliárd, és csak kávé, italokat és süteményeket árúsítottak, kávémérés néven működtek, s cégérük is ennek megfelelő volt: borostyán, illetve babérágba foglalt kávéspohár vagy kávéfőző kanna. A kávéház megnevezést csak a biliárdasztallal, s így a játékjoggal rendelkező helyek „érdemelték ki”, ezek cégére is más lett: kezdetben háromszögbe helyezett három labda, (egy piros, két fehér) s felette keresztbe tett két görbe végű dákó. A 19. században elterjedt cégéren azonban már két egymást keresztező dákó látható, a három labdával és a pörgettyűvel.¹⁶

1873-tól, a Budapesti Kávéstársulat megalakulásától a játék kezdett átlépni a könnyed szórakozás határain. A legtöbb helyen ugyanis olyan tehetségesebb játékosok mérték össze a tudásukat, akikre már fogadni is lehetett. A fogadók és a közönség több sorban, néhol emelkedő széksorokon vették körül az asztalokat. A kora délutáni óráktól szinte zárásig zajlott a fogadás és a mérkőzés. Ez alól egyedül a vasárnap volt kivétel, amikor csak öt órától kezdhették a játékot. Addig - régebbi szokás szerint - az asztal bőrabrosszal volt letakarva, ez jelezte a játék tilalmát. Sok helyen még a múlt század végén is letakarták az asztalt nagymise idejére.¹⁷

A játékot sokszor igen nagy tétekkel játszották, így viszonylag hamar megjelentek a hivatásszerű bajnokok, akiknek egy része inkább a haszonszerzés örömét látta a biliárdban, mintsem a játék és a győzelem élvezetét. A szélhámosok, akik tapasztalatlan újoncokat próbáltak kismizmizni a „kozák” elnevezést kapták, eredetileg a nemzeti hovatartozásuk miatt, később azonban a szó elveszítette a mellékjelentését és csupán a csalók megnevezésére szolgált. Más hivatásos játékosok azonban a biliárdnak köszönhetően sikeres karriert építettek külföldön. Ugyanakkor hazánkban is egyre népszerűbbé vált, ezt bizonyítja, hogy Budapesten a 19. század elején a Korona kávéház lett a biliárdozók egyik törzshelye, a század végén pedig a Sztanoj vált híres biliárdos hellyé, itt Kabos Bertalan volt a fő virtuóz.¹⁸ Hamarosan szinte minden kávéházban általános lett a játék, így ipar épült mögé. Elsőként Verniczky asztalos készített biliárdasztalokat, amelyekhez a posztót Offenheimer Sándor posztókereskedő szállította már 1833-tól, akinek e tevékenység a fő megélhetési forrásává vált, bizonyítva ezzel a biliárd népszerűségét a fővárosban és vidéken egyaránt. Ez megkívánta a játék szakkifejezéseinek magyarosítása is, amely Tulipán József jóvoltából történt. Például:

¹⁶ Sebestyén Árpád: Biliárdkönyv. Sirály Kiadó. Budapest. 2005.

¹⁷ http://www.riport.ro/mod.php?mod=userpage&page_id=130

¹⁸ <http://tajfunbiliard.hu/?page=7>

biliárdasztal - tekepad; dákó - tekebot; valamint lökevény, vágány, metszvény, stb. Ezek egy részéről ma már nehezen deríthető ki, mit is jelenthetett, más részük pedig nem került át a használatba. De a fordítás iránti igény önmagában is jelzi elterjedtségének mértékét.¹⁹

1910-ben alakult meg a Magyar Karambol Kör, Mezey Árpád elnökletével. Célja a karambol sport tökéletesítése társas összejövetelek és versenyek rendezése útján, valamint a társas életnek a politika kizárásával való fejlesztése és a kulturális célok előmozdítása. Jelvénye két fehér és egy piros golyó volt, M. K. K. betűkkel összekötve.²⁰ A játéknak, illetve jelképeinek a közvetlen jelentésen kívül szimbolikus tartalmuk is volt. Maga a játék, amelyben - akkori szokás szerint - tizenöt, gúlába rakott golyóba belelő egy vörös, a szabadságharcot, a forradalmat szimbolizálta. A háromszög, amelybe a golyókat illesztik, régi szabadkőműves jelvény. A két keresztbe tett dákó két kard jele is lehet, a háromszög alakban elhelyezett három labda pedig régebben a testvériség jele volt.²¹

A világháborúk és megtorlások következtében felszámolt kávéházakkal együtt a biliárd játék színtere is eltűnt, és pusztán csak néhány eldugott kocsmában maradt meg továbbra is rex, vagy teke formájában. Ennek következtében a biliárdot sikerült szinte teljesen elfeledtetni. Újrafelfedezése csak az 1990-es évektől indult meg, de megváltozott formában, s szinte csak egy játékra korlátozódva. Új játékként a snooker jött divatba, mely a XIX. század végén született Indiában (1875), de annak eddig Magyarországon nem volt hagyománya. Az asztalokat akkortól nagyrészt kocsmaokban állítják fel, s az ún. kocsmai biliárdot játsszák, aminek a pool-biliárd az alapja. Szerepe lehet ebben az angolszász „pub” jelenség népszerűsödésének is. A mostani kávéházakban csak elvétve találhatunk néhány biliárdasztalt. E játék rajongói inkább a nagy biliárdközpontokat látogatják, ahol már a 20. századvégi vívmányok, a játék automaták is megtalálhatók. A karambol-biliárd szinte teljesen eltűnt, ma már csak az idősebb generáció tagjai játsszák.²² Ennek az az oka, hogy nagyobb tudást igényel, mint a pool, s így a kezdők ez utóbbit szívesebben látják, míg a jobb játékosoknak elsősorban a snooker jelent kihívást.²³

¹⁹ <http://tajfunbiliard.hu/?page=7>

²⁰ Sebestyén Árpád: Biliárdkönyv. Sirály Kiadó. Budapest. 2005.

²¹ <http://www.magyarbiliard.hu/html/index.php>

²² Sebestyén Árpád: Biliárdkönyv. Sirály Kiadó. Budapest. 2005.

²³ http://www.riport.ro/mod.php?mod=userpage&page_id=130